

Schnitzer Ármin és Pap Gábor barátsága – Schnitzer emlékiratainak tükrében

MIHÁLY RISZOVANNIJ

The Friendship of Ármin Schnitzer and Gábor Pap in the Light of Schnitzer's Memoirs

Keywords: Komárom, Ármin Schnitzer, Gábor Pap, Christian-Jewish dialogue, local history, autobiographical recollections.

Prof. Dr. Schweitzer József főrabbi emlékére

A vallásközi párbeszéd széles spektrumán különleges helyet foglalnak el a személyes kapcsolatok, barátságok az egyes egyházak és vallási közösségek képviselői között. A felvidéki magyar művelődéstörténetben ilyen Schnitzer Ármin neológ főrabbi és Pap Gábor református püspök több mint száz évvel ezelőtti, de jelentőségében, sőt: felemelő szépségében máig tanulságos barátsága. Dolgozatom e kapcsolatot elemzi egy sajátos forrás, Schnitzer Ármin nemrégiben megjelent visszaemlékezései alapján. Az eredetileg 1904-ben Bécsben német nyelven kiadott „emlékirat” (*Jüdische Kulturbilder – Aus meinem Leben*) majd egy évszázadig lappangott, mígnem a kései utódok, a mai Komáromi Zsidó Hitközség felkutatta és rögtön két fordításban, szlovákul és magyarul is megjelentette *Zsidó kultúrképek – Az életemből* címmel, 2015-ben.¹ Ez a visszaemlékezés részletesen tárgyalja a rabbi és a püspök barátságát – az előbbi szemszögéből. E szubjektív, de autentikus forrás segítségével szeretném feleleveníteni ezt a baráti kapcsolatot, gazdagon idézve Schnitzer – immáron mindenki számára magyarul is elérhető – visszaemlékezéseiből. A tanulmány másik apropója, hogy a fordítás előkészületeivel párhuzamosan rendezték meg 2014. november 27-én a Selye János Egyetem és a Szlovákiai Református Keresztyén Egyház közös szervezésében *A református és zsidó kapcsolatok a magyar kultúrában* című konferenciát az egyetem Református Teológiai Karán. Ezen a szervezők felkérésére, a készülő fordítás kapcsán elevenítettem fel a két egyházi vezető kapcsolatát. A tanulmány felépítése a következő: először Schnitzer Ármin és Pap Gábor életét idézem fel a szakirodalom tükrében, majd kapcsolatuk történetét rekonstruálom a visszaemlékezések alapján.

1 Schnitzer Ármin: *Zsidó kultúrképek – Az életemből*. Fordította és a jegyzeteket készítette: Riszovannij Mihály. Komárno, Komáromi Zsidó Hitközség, 2015. Az idézeteknél megadott oldalszámok e kiadásra vonatkoznak.

A dolgozat megírásánál felhasználtam a keresztény-zsidó párbeszéd hosszú évtizedeken át aktív alakítójának, a mind zsidó, mind keresztény oldalról méltán nagy tiszteletnek örvendő Schweitzer József főrabbinak egy korábbi írását a témáról (Schweitzer 1983), mely a *Confessio* 1983-as évfolyamában jelent meg, s mely szintén idéz az – akkor még csak német eredetiben fellelhető – visszaemlékezésekből. Az említett konferenciára 2014 novemberében került sor – azóta sajnos Schweitzer József, *rabénu u morénu*, rabbink és tanítónk elhunyt. Írásomat az ő emlékének ajánlom.

Schnitzer Ármin útja a jesiváktól a komáromi rabbiszékig

Schnitzer Ármin, a későbbi komáromi főrabbi Hunfalván született 1836. december 8-án, és 1914-ben hunyt el szolgálatának helyszínén, Komáromban. Éppen annak az „aranykornak” – vagy inkább aranyknak vélt és hitt kornak – a végén (pontosabban, a vég kezdetén), melyet a hozzá hasonló tudós rabbik lelkes és lelkesítő működése, alkotó közéleti tevékenysége jellemzett. Annak a kornak a végén, mely magyarok és zsidók együttélésének, a magyar zsidók vagy magyarrá váló zsidók polgárosodásának és emancipálódásának² – történelmi léptékkal mérve – oly rövid ideje volt. Schnitzernek megadatott, hogy mindezeket megélje, de az élete során legalább jogilag megvalósult magyar zsidó emancipáció leépülését, pláne lerombolását és tragikus végét már nem kellett végignéznie.

Jiddis nyelvű családban nőtt fel, serdülőként élte meg az 1848–49-es szabadságharcot (melyről lelkes, de kissé groteszk képet fest visszaemlékezéseiben), majd 13 éves korától különféle jesivákban tanult: először Leipnikben fél évig, majd Nikolsburgban, ahol *Samson Raphael Hirschnek*, a németországi modern ortodoxia vezéregyéniségének, későbbi frankfurti rabbinak lett a tanítványa. Schnitzer vallási nézeteinek, szemléletének, vallásjogi felfogásának megértéséhez fontos röviden megvilágítani azt a környezetet, a 19. századi jesivák világát, amelyben felnőtt.³ A *jesiva* szót (mely szó szerint leginkább „[együtt]ülést” jelent) sokszor – kissé túlinterpertálva – „teológiai főiskolának” fordítják, mondván, onnan kerülnek ki a rabbik. Mások, így Schnitzer is az *Életképekben*, „talmudiskolának” (*Talmudschule*) fordítják, ami már közelebb visz a valósághoz. Ő maga így ír a jesivákról:

A régi (...) jesiva egykoron a zsidó szellem és a zsidó népi erő fellegvárai voltak. Iskolák, melyekből „jó eszű” és erős lelkű, nagy tanítómesterek nőttek ki, akik mindenkor acélkemény meggyőzőerővel és erős hittal fényltek előttünk az élet sötétjében, hogy zsidóságunkat nemcsak a mi javunkra, hanem az egész emberiség javára fenntartsák. (15. p.)

A klasszikus jesiva – nem számítjuk ide a mai, ún. „modern ortodox”, a világi ismertek felé nyitott intézményeket – még csak nem is a *zsidó tudományok* főiskolája volt. Tanrendje nem tartalmazott olyan, a teológjákról, illetve a későbbi rabbiszemináriumokból ismert tantárgyakat, mint (összehasonlító) irodalomtörténet, filozófia, zsidó történelem vagy pláne bibliai régészet. Még bibliai tanulmányok sem szerepeltek a tanrendben,

² Lásd e folyamat leírását Bacher Vilmos rabbi, rabbiképzői rektor kapcsán Vajda 2014, 19–22. p.

³ A morvaországi zsidóság korabeli világáról lásd Miller 2011.

hiszen a Zsidó Bibliát, de különösen a Tórát, Mózes öt könyvét, nemhogy a jesiva tanulói, a 14 év feletti *bócherek* (ifjak), hanem már a kisgyerekek is tanulták, sőt mondhatjuk, megtanulták a zsidó elemiben, a *chéderben* – ahol Schnitzer apja is tanítóként dolgozott.

A világi témák, tudományok, különösen a zsidóság eszmevilágának, irodalmának korabeli tudományos – azaz összehasonlító, történeti – szemlélete idegen volt a jesiváktól, sőt egyenesen tiltottnak számított. A tanulás középpontjában a Talmud és a hálákhikus (vallásjogi) irodalom állt, a *kommentárok kommentárjainak kommentálása*. Előadások (*siúr*), egyéni olvasmányok, s legfőképpen a *chávrutá*, a páros tanulás jelentették a tanulási formákat. Utóbbi során gyakorolták a felépítésében logikus, megjelenésében heves, elkötelezett, de mégis szabályozott vita és érvelés módszerét. A sokéves tanulás a zsidó vallási műveltséget szolgálta, minden zsidó férfi számára nyitott volt, a legjobbakat pedig felkészítette jövőbeli vallásjogi döntések meghozatalára – a hagyományos értelemben vett rabbiságra. Ezt az elismert rabbik aláírásával ellátott levél, a *szmichá* igazolta (eredetileg „kézrátétel”), de használatos a *hátará* (engedély) kifejezés is (Schnitzernél is ezt olvassuk majd).

A 19. századi zsidó vallási reform vezéregyéniségei, leginkább a németországi Abraham Geiger egy zsidó teológiai kar és ehhez kapcsolódó rendszeres teológiai tanulmányok létrehozását szorgalmazták, mint a rabbiképzés formáját és keretét.⁴ Tudományosan megalapozott, a zsidóság perspektívájából művelt diszciplínákkal – Biblia, rabbinikus irodalom, irodalomtörténet, filozófia, történelem, régiségtan (*Altertumskunde*) –, kitekintéssel az európai művelődéstörténetre. Ezek a karok az eredeti elképzelés szerint az egyetemekhez kapcsolódtak volna, de ehelyett – részben az egyetemek ellenállása miatt – létrejöttek az önálló rabbiszemináriumok: Breslauban 1854-ben, Berlinben 1872-ben, majd Budapesten 1877-ben (a bresloui „leányintézményeként”) a Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet, mai Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem elődje.⁵ Ezeket a szintén akkoriban kialakuló, intézményesülő ortodox irányzat – különösen a magyarországi – élesen ellenezte: nemcsak tartalmukat, a tudományos alapokat és a haladó zsidóság tanait, hanem formájukat, magát a szemináriumi létformát is.

Az ortodoxián belül egy kicsi, korát megelőző csoport a szigorú vallásjogon nem változtató, de a modern tudást tisztelő és elismerő, ennek követelményeinek megfelelő intézmény létrehozására törekedett. Ennek eredményeként hozta létre 1851-ben Kismartonban az ortodox rabbiszemináriumot (eredetileg jesivaként) *Esriel Hildesheimer* ortodox, de doktorált rabbi. 1869-ben azonban Berlinbe költözött, mert nem bírta elviselni a „bezárkózó ortodoxia” atmoszféráját és támadásait.⁶ A hazai ortodoxia még a vallásjogot nem érintő modern ortodox szemléletet és annak szemináriumát sem fogadta el.

Talán még nagyobb hírt szerzett magának írásaival és tevékenységével *Samson Raphael Hirsch*, a németországi modern ortodoxia atyja, akiről Schnitzer, visszaemlékezve nála töltött tanulóéveire, így ír:

4 A rabbiszerep történeti változásairól és folyamatos kihívásairól lásd Homolka 2012.

5 A budapesti rabbiképzőről és társintézményeiről számos tanulmány szól, lásd Schweitzer et al. 1999; Vajda 2010, 333 p.; Vajda 2013, 259–266. p.; Biró 2013, 215 p.

6 A kezdeményezésről és kiteljesedéséről, a berlini rabbiszemináriumról lásd Gantner 1999.

Ezt az illusztris széket [a nikolsburgi rabbiszéket] most egy klasszikus műveltségű, minden konzervatívizmusa mellett igencsak modern, glaszé-kesztyűt viselő férfi foglalta el, aki már ünnepelt nevet szerzett magának a zsidó irodalom területén. A „Choreb”, a „Gondolatok Izrael kötelességeiről” szerzője, aki felvette a harcot Geiger, Holdheim, Aub, a zsidó vallási reform úttörői ellen, aki azonban minden művét német nyelven írta. (57. p.)

A különbségek természetesen a jól és azonnal észrevehető külsőségekben, a mindennapi viselkedésben is érezhetőek voltak:

Ha [elődje] R. Mordecháj Beneth magas, tiszteletet parancsoló alakja hosszú selyemkaftánban, magas prémkalappal a fején, szolgálóitól és tanítványától kísérvé az utcát róttá, a lányok és asszonyok szégyellősen elhúzódtak. Addig Samson Raphael Hirsch főrabbi rövidre nyírt körszakállal, rövid, modern szalonkabátban naponta kijárt sétálni és udvariasan emelgette kalapját minden neki köszönő férfi – és nő előtt.

Amíg Beneth rabbi betöltve ötvenedik életévét különvált feleségétől, akivel zavartalan egyetértésben élt, hogy egész életét kizárólag a Tórának, az askzétikus vallásosságnak, és különösen a Kabbala tanulmányozásának szentelje, Hirsch rabbi állandó kísérője mindennapi sétái során a felesége volt – amit legalábbis nagyon furcsának tartottak. Csoda-e, hogy a közösség öregjei elgondolkodva csóválták a fejüket egy ilyen „Landruw” [a Landesrabbiner jiddises alakja] felett, és Morvaország rabbijai, akik mind a régi gárdához tartoztak, csak ózkdodva vetették magukat e főrabbi fennhatósága alá? (57. p.)

A német nyelv és a világi (német nyelvű) irodalom iránt lelkesedő, Schillert olvasó (és öt évtizedekkel később is idéző) Schnitzerre nagy hatást tett Hirsch mind tanítóként, mind szónokként:

Aki látta a szószéken e férfiút átszellemült arcával, nagy, lángoló szemével, aki hallotta őt, amint hatalmas szava egyszer a zengő villámhoz volt hasonlatos, ahogy meg akarta hajlítani az emberi gőgöt és büszkeséget, egyszer súlyos „kalapácshoz, mely sziklákat tör össze”, amint a keményszívűséget és az önzést ostorozta, máskor pedig finom, dallamos, lágy volt, mint az égi szférák hárfahangja, amikor a vallási megnyugvás csillapító balsamját csepegtette a sors által megnyomorítottak vérző sebeibe, aki látta, miként villant meg a szeme, hogyan emelkedett büszkén alakja, amikor Izrael történetéről, prófétáiról és költőiről, bölcseiről és tanítóiról, hőseiről és mártírjairól, harcairól és győzelmeiről mesélt, hogyan szellemült át arca, amikor vallásos, féltő tisztelettel a jog és az egyetlen, tiszta istenhit végső győzelmét hirdette a jövőben, az elmondhatta: valóban, varázslat honol e szónokfejedelem ajkán. Annak el kellett ismernie, hogy Isten kegyelmes íranta, kinek ajkát az ékesszólás angyala avatta csókjával, aki elmondhatta magáról, mint Jesája próféta: „Isten szelleme nyugszik rajtam, mert Isten kiválasztott, hogy hirdessem az üdvösséget” (64. p.)

Hirsch munkásságát azonban az európai zsidó történetírás elsősorban nem nikolsburgi főrabbiaként, hanem a frankfurti modern ortodox közösség megalapítójaként jegyzi.⁷ Ezt a lépést, a Frankfurtba költözést Schnitzer is említi visszaemlékezéseiben, hisz egyfajta „személyes csapásként” élte meg ifjú korában:

Ekkor, mint derült égből a villám, súlyos csapás ért minket, lelkes tanítványokat. Egy nap futótűzként terjedt a hitközségben, hogy a főrabbi benyújtotta lemondását és

⁷ Hirsch életéről, működéséről, de különösen „tapasztalati világáról” a modernitásban lásd Tasch 2011.

Frankfurt am Mainba megy, egy kis frakcióhoz, mely az ottani hitközségből vált ki. Senki sem akarta ezt elhinni: „Nem fogja feladni a kontinens első rabbiságát, Morvaország és Szilézia tartományi rabbijának pozícióját, egy valódi hercegséget? S mindezt miért? Valamiért, ami még csak nem is hitközség?” Így mondta mindenki, de mégis igaz lett, megváltoztathatatlan tény – a főrabbi döntése megmásíthatatlan volt. (67. p.)

A nikolsburgi jesiva mellett Schnitzer az ottani gimnáziumban is tanult, később Gyöngyösre került, s nemsokára feleségül vette a szegény, de jámbor és nagy tiszteletnek örvendő Mendel Kirz lányát. Családjáról nem ír a visszaemlékezésekben! 1858-ban Liptószentmiklóásra érkezik, apósával folyamatosan tanul s három év múlva megszerzi a rabbioklevelet. Tanulságos történet, melyet így ír le:

A három „kosztos év” a végéhez közeledett, s szembesültem azzal a komoly kérdéssel, amit Jákob atyánk is feltett magának: „Mikor fogok valamit tenni a házamért?” Mindenekelőtt meg kellett szereznem a hátorot, a rabbidiplomát („engedélyt”), ami feljogosít a rabbi hivatal gyakorlására. Nagyravágásban nem is akartam megelégedni egyetlenegy hátoroval, többet akartam belőlük, mégpedig elismert rabbinikus tekintélyektől. Így apósom útravalóul írt néhány sort, melyekben egyszerűen és szerényen, amilyen volt, igazolta, hogy házában három éven keresztül, vele együtt – nem nála – tanultam, és nem tértem el a „hálákhá (vallásjog) négy oszlopától”.

Az első diplomát a hunfalvi, a másodikat a gyöngyösi rabbitól kaptam, de törekvésem magasabb célt tűzött ki: Magyarország legmagasabb rabbinikus tekintélyétől, a pozsonyi rabbitól, a Kszáv-Szofertől akartam jóváhagyást nyerni.⁸ Ismerte apósomat és engem is, mert egy évvel azelőtt felkerestük őt Szliáczfürdőjében, ahol kúráltatta magát. Az apósom olyan mély benyomást tett a rabbira, hogy búcsúzásakor arra kérte: „Reb Mendel emlékezzék meg róla imáiban”, s utána hetente több levél is érkezett tőle, sok-sok ív tele Tórával [tanítással]. Az egyik levélben azt írta, hogy a váltóláz, ami amúgy naponta ebben az órában elfogja, a levélírás közben kimaradt, „mert – írta – a Tóra gyógyulást hoz.”

A pozsonyi rabbi magas, impozáns alak volt, s bár magas tisztének tudata minden mozdulatában jelen volt s olyan méltósággal lépett fel, mely mindenkivel érzékeltette, hogy a „Presborgi Ruv” [a pozsonyi rabbi] előtt áll, mégis jólelkű volt, lényének alapvonása pedig a tiszta jószívűség. Beszédéből áradt a szellem, minden szavában eszesség, s némelyiknél nem lehetett nem észrevenni, hogy nagy erőfeszítés árán szerezte meg.

Apósom ajánlólevelével felszerelve indultam útnak Pozsonyba. Ott megtudtam, hogy a rabbi ebben az évben is Szliáczfürdőben van, így odautaztam. (135–136. p.)

A pozsonyi rabbinál tett látogatás leírása azért is érdekes forrás, mert nemcsak a „bezárkózó ortodoxia” képviselőjét hozza emberközelbe, de betekintést ad a magabiztos valláspolitikai harcos mögötti ember személyes vívódásba is.

Nagyon kedvesen fogadott, mégis elhallgattam előle utazásom okát, hiszen tapintatlanság lett volna a gyógyhelyén, ahol gyógyulást és nyugalmat kívánt, kérésemmel zavar-

8 Abraham Samuel Benjamin Szoferről van szó (1815–1871), a pozsonyi jesivaalapító, Chatam Szofer fiáról, a korabeli ortodox irányzat vezető egyéniségéről. <http://www.jewishvirtuallibrary.org/rabbi-abraham-samuel-benjamin-sofer>

ni. Megmutattam a dokumentumaimat, átolvasta és megjegyezte: „Mindez igen szép, de ez a néhány sor az apósától többet ér, mint a legszebb haturok. Amióta megláttam őt, nem megy ki a fejemből. Olyan ember, aki minden oldalról kerek, sehol sem sarkos” (vagyis sehol nem lehet rajta fogást találni). Nem tudom, sejtette-e, mi vezetett hozzá, de olyan kedves volt, hogy meghívott, maradjak vele néhány napig. E váratlan, számomra nagy megtiszteltetést jelentő meghívást természetesen készségesen elfogadtam.

Élvezetes, ma is felejthetetlen napok voltak ezek. A rabbi fiával laktam, a mostani pozsonyi rabbival, aki akkoriban 18-19 éves lehetett, de már kiváló talmudista, hihetetlenül nagy tudásszomjival. Nem volt rest és felkért, „mondjak neki Tórát”, s csak másnap, amikor a rabbi visszatért ugyanarra a témára, vettem észre, hogy lakószobájában, amit a mienktől csak egy vékony fal választott el, figyelmesen hallgatott minket. Onnan kezdve óvatosabb voltam a „Tórám” kiválasztásával. (136. p.)

A rabbi hosszú sétákat tett az erdőben. Ezekre elkísértem, és ott, az erdő csendes magányában olyan közlékeny lett, hogy életének legintimebb részleteit is megosztotta velem, olyanokat, amikről talán a saját gyerekei sem szerezhettek tudomást. „Nagyon sajnálom, hogy nem tanultam meg németül” – német alatt a profán tudást értette, általában – és amikor meglepődve felnéztem, magyarázatképpen hozzátette: „Ha megtanultam volna ’németül’, akkor a németiség nem jutott volna olyan messzire.” Azt akarta ezzel mondani, hogy ugyanazokkal a fegyverekkel hatékonyan küzdött volna vallási haladással. (138. p.)

A látogatás persze sikerrel járt, erről Schnitzer így ír:

Ott-tartózkodásom ötödik napján elmentem a rabbihoz, hogy elbúcsúzzak és azt mondtam neki: „Van nálam egy levél az apósomtól a Rebbéhez, benne egy kérés, melynek teljesítését Pozsonyban reméltem. De mivel nem illik visszavinnem a levelet apósomnak, most átadom, de a saját kérésemtől elálllok. Most pedig, ezer köszönet mindenért.” El akartam menni, de ő felbontotta a levelet, ránézett a dátumra és megjegyezte: „Ígaz, akkor még otthon voltam. De maradjon még legalább holnapig.” Maradtam, és ezen a napon olyan témákról beszéltem vele, amik a rabbik speciális tudásához tartoznak. Másnap reggel egy lepecsételt borítékot adott az apósomnak címezve, melyben az oly annyira vágyott engedély, a pozsonyi rabbi hatoroja volt. (138–139. p.)

Írásaiból kitűnik, hogy Schnitzer, aki később közösségének döntése nyomán magyarországi neológ főrabbi lett és írásaiban sokszor beszél negatívan a hazai ortodoxiaról, annak bezárkózó ideológiájáról, igazán a Hirsch-féle modern ortodoxia légkörében érezte jól magát. Ebben a közegben kapta a legerősebb szellemi, intellektuális benyomásokat nevelkedése, alakuló világszemlélete során. Nem volt tehát nyitott a radikális vallási reformok iránt, maximum a kisebb, főleg liturgiai változásokat támogatta, ami egyébként a magyarországi neológia nagy részére is jellemző volt.⁹ Schweitzer József így ír róla: „A főrabbit a zsidó vallásgyakorlat tekintetében a konzervativizmus, de politikai, közéleti tevékenységében a szabadelvűség jellemzi.” (Schweitzer 1983, 101. p.)

9 Lásd Biró 2012 és Biró 2016, 130 p.

Schnitzer komáromi évei

Schnitzer 1861-től több mint ötven évig, haláláig Komáromban működött főrabbiaként. 1862. május 7-én lépett hivatalba. Közéleti érdemei közé sorolható, hogy 1866-ban kieszközölte több magyar vádlott felmentését a haditörvényszéknél, 1867-ben pedig a vármegyénél az ő kezdeményezésére szüntették meg a zsidókra oly megalázó esküformulát, a *more judaico*t. Erről így ír emlékirataiban:

Egyik nap meghívást kaptam a városi magisztrátustól, hogy jelenjek meg a hivatalban és eskessek fel valakit. Akkoriban Magyarországon a bíróság még nem vált szét a közigazgatástól, az igazgatási hivatal a megyében és a városban 1873-ig ellátta a bírászkodást is. És ha egy zsidónak esküt kellett tenni, rabbit hívtak, hogy emlékeztesse őt az eskü szentségéről és elmondja előtte azt az esküszöveget, amit még Verbőczy fogalmazott meg 1514-ben. Ez volt a more judaico, amely sárga foltként bélyegezte meg a zsidókat a legújabb időkig.

A rabbi általában a metszőt küldte ennek a formalitásnak az elintézésére. Én azonban magam mentem. Kértem az eskü szövegét, ami így hangzott: „Én, N. N. zsidó esküszöm... és ha bűnös vagyok, nyeljen el a föld, ahogy Dátánt és Abirámot is elnyelte, és ha bűnös vagyok, lepjen el kiütés, ahogy Naamant ellepte” – és egy egész sor hajmestertő átok és szitok.

Amikor ezt a borzalmas formulát olvastam, a mélységesen megsértett zsidó szív kiáltása akart kitörni belőlem, de beláttam, hogy meg kell őriznem hidegvéremet és a bíróhoz fordultam: „Mondják meg nekem, uraim, melyik Neumannt kell itt érteni?”²⁰ Ismerek itt egy faárus Neumannt, egy kávéházas Neumannt, egy szabó Neumannt és még sok egyéb Neumannt – ezek közül melyik volt az?” Az urak nevettek. „Hát igen, ezt nem tudjuk magának megmondani.” (Egyik sem volt a Bibliában járatos) „Nos, amíg nem tudom, melyik Neumannról van szó, nem tudom előmondani ezt az esküszöveget.”

A magyar ember nem pedáns és nyitott a szabadelvű gondolatok felé, így akkor és azután minden alkalommal azt az esküformulát mondtam el az eskütevő előtt, amit magam alkottam meg, és ami az általánossal azonos hangzású. (154. p.)

Sokkal radikálisabban és kevésbé humoros eszközökkel szüntette meg Schnitzer öt évvel később a megyénél a *more judaico*t.

1867 októbere volt, amikor ülésezett a katonai és a civil hivatal vegyes bizottsága, így számos tábornok és magas rangú törzstiszt, valamint megyei méltóság gyűlt össze a teremben. Egy, a megye tulajdonában lévő telket kellett a rajta lévő faépítményekkel együtt az államkincstárnak megvennie, hogy kibővíthessék az erődítmény körzetét. Értékbecslés céljából több szakértőt meghívtak, köztük egy zsidót, mégpedig az első budapesti építésifa-üzlet főnökét, Karl Neuschloss-t. A keresztény felekezeti szakértőket Ordódy Pál alispán, a későbbi mezőgazdasági miniszter eskette fel. Neuschloss elé nekem kellett lépnem, kezemben a Bibliával, hogy feleskessem.

Akkor elfogott annak a szégyenletes megkülönböztetésnek az egész nyomorúsága, amely bennünket, zsidókat évezredek óta megbélyegez, és izgalomtól remegő ajkakkal a következőt mondtam az egybegyűlteknél:

10 Schnitzer élénken írja le a kreatív szójátékot, mely az azonos hangzású neveken alapul: Neumann – Naaman.

„Uraim! Még sosem éreztem át olyan fájdalmasan a felekezetemet ért megalázást és megkülönböztetést, mint most. Látják, minden úriember letette az esküt anélkül, hogy egy egyházi ember állott volna mellette. És azt az embert, akinek teljes bizalmukat szentelték, kisebrendűnek gondolják és feltételezik, hogy csak akkor tesz igaz esküt, ha mellette áll a lelki gondozója? Nem egy mindannyiunk Istene? Akkor hát, alispán úr! Ennél az egy Istennél eskesse fel Neuschloss urat, és meg vagyok győződve, hogy ő egyedül, a figyelmeztetésem nélkül is átérzi majd az eskü szentségét.”

Zúgó Éljen- és Bravo-kiáltások követték szavaimat, melyeknek hosszantartó sikerük lett.

Ez a tiltakozás nem járt hátrány nélkül számomra. Nem jelentéktelen mellékjövedelemtől estem el, hisz minden esküvételnél két gulden járt nekem, de ezt a veszteséget kárpótolta bennem az a tudat, hogy legalább egy megyében leromboltam a felekezeti előítéletek kényszer-építményének egyik bástyáját, és én voltam az első, aki ezt a gyalázatot lemosta népéről Magyarországon. (155. p.)

Schnitzer fontos tényezője volt Komárom város törvényhatóságának. Később az Országos Rabbiegyesület elnöke és a XII. községkerület alelnöke lett. A Magyar Zsidó Lexikon Schnitzer munkásságáról így ír: „Számos cikke jelent meg különböző lapokban, hitszónoklatait és alkalmi beszédeit magyar és német nyelven adta ki. Emlékezéseit *Zsidó Kultúrképek* c. alatt írta meg (1904). További munkái még: *Eine Rabbinerwahl*; *Der Traum im jüdischen Schrifttum*.” (Magyar Zsidó Lexikon 1929, 774. p.)

Pap Gábor püspök életéről

Pap Gábor életét részletesen tárgyalja Farkas Béla szakdolgozata (Farkas 2006), melyen ez az összefoglalás is alapul.¹¹

Pap Gábor 1827. szeptember 10-én született Vilonyán. Édesapja Pap István, előbb vilonyai, később vámosi lelkész, egyházmegyei főesperes, édesanyja Oláh Klára. Az elemi iskola alsó öt évfolyamát Vámoson végezte, utána Pápára került. Pápai tanuló korában 1845 és 1846-ban az ifjúság írott lapját, a *Koszorút*, 1847-ben a *Vándort* szerkesztette. Ottani tanulmányai befejeztével 1847 őszén Bécsbe ment, ahol magánnevelőként dolgozott Huszár József báró fia mellett. Az *Életképek* című lapban jelennek meg tudósításai, lelkesen számol be a bécsi forradalomról, majd az áprilisban érkező, Kossuth vezette magyar küldöttség fogadtatásáról. Októberben ismét részese az újabb bécsi forradalomnak. Tevékenysége nyomán a keresettek listájára is felkerül, ezért „inasruhában” kénytelen menekülni.

Hazatér, önkéntesnek jelentkezik, novemberben belép a honvédek közé. Guyon, majd a magyar szabadságharc végéig Kmetty György hadtestében szolgál. A bukás után elfogják, kiszabadulása után folyamatos megfigyelés alatt áll egészen lelkésszé avatásáig. Lelkészi tevékenységének állomásai: 1851-ben Balatonudvariban időközi lelkész; rendes lelkészi hivatalt viselt Arácson 1852 márciusától 1854. novemberig, Balatonudvariban 1858 júliusáig, Litéren 1864 júniusáig, majd Vörösberényben és

¹¹ Az életrajzi alapadatok megtalálhatók továbbá Szinyei József *Magyar írók élete és munkái* c. kézikönyvben.

Vilonyán. „1859-ben élénk részt vett a protestánsok jogait megtámadó pátens elleni mozgalomban, melynek a veszprémi egyházmegyében egyik vezére volt – írja Szinnyei –, de munkás része volt a Veszprém-vármegyei honvédegylet megalapításában is, melynek jegyzője s később elnöke lett.” 1868-ban választják meg az egyházmegye esperesévé. 1873. május 13-án a dunántúli helvét hitvallású egyházkerület főjegyzőjének, 1874. június 1-én pedig szuperintendensének választotta. Szeptember 20-án foglalta el püspöki székét Komáromban, ahol 1878-tól volt lelkész. Szuperintendensként az esperesként megkezdett ügyeket magasabb szinten tudta képviselni. Püspökként a főrendiház tagja, „annak ülésein, különösen a polgári házassági s egyházpolitikai viták és szavazásokban buzgón részt vett”, olvasható szintén Szinnyeinél. Kiállt az 1868-as vallásügyi törvény mellett – ez mintegy megelőlegezi kiállását a híres 1895-ös szavazáson, melyről még lesz szó. 1895. november 2-án hunyt el Komáromban, temetésekor a sajtóján kívül más egyházak képviselői is nagy számban búcsúztak tőle.

A két egyházi barátság

Schweitzer József így fogalmazott e barátságról: „A püspök országgyűlési képviselő, főrendi házi tag a kor politikai és teológiai liberalizmusának egyik jellegzetes megismerője. Személyes vonzalommal párosult közéleti nézetazonosság kovácsolta erőssé, megbonthatatlaná barátságukat.” (Schweitzer 1983, 101. p.). Pap Gábor így írt Schnitzer Árminhoz egyik újívi üdvözlésében: „A közügyek terén sokszor találkoztunk egy és azon szent ügynek, az emberiség szent ügyének védelmezésében”. E sorok keletkezési dátumát Schweitzer József – mivel a forrást kiadó periodika sem nevezi meg – az 1892–95 közötti időszakra, a püspök életének utolsó éveire teszi.

Nézzük meg néhány kiemelkedő tettet, hiszen elsősorban Pap Gábor nemes cselekedeteiről van szó a zsidóság érdekében, gesztusairól a zsidóság irányában, melyekről Schnitzer emlékirataiban kiemelten szól. Elsőként a püspök fellépéséről az antiszemitizmus ellen:

A tisztaeszlári vérvád idején – írja Schnitzer –, amikor még intelligens emberek is hittek a vérvádban (élükön a hírhedt Molnár Jánossal, akkori városi pappal, ma a „Néppárt” vezetőjével), Pap Gábor, a nemes református püspök – kinek emléke áldott marad – nagyon sokat tett polgártársaink kedélyének megnyugtatóására. Egész idő alatt – ahogy azt velem közölte – „minden vasárnap délután bibliatanulmányt tartott Eszter könyvéről, hogy közössége Hámán példáján megtanulja, mily végzet éri azokat, akik gyűlölik és üldözik a zsidókat”. (179. p.)

Egy másik eset is, néhány évvel később, a püspök emberszeretetéről, az üldözöttek melletti fellépéséről tanúskodik. Olyan esetben, amikor nem közeli ismerőseiről, még csak nem is a magyarországi zsidókról volt szó.

1891-ben az egész civilizált világot rémület és megvetés fogta el ama szívszorító szenvedés és elviselhetetlenül borzalmas üldöztetés láttán, ami Oroszországban érte a zsidókat. Ezeket üldözték el házukból és udvarukból, ki a nagyvilágba, kezükben a vándorlás koldusbotjával. Ekkor feltámadt bennem a gondolat, hogy e szerencsétlenek számára zajló gyűjtés különösen sikeres lenne, ha egy nagy keresztény egyházi intézet felhívást az ügyben. A jó Pap püspökünkre gondoltam. De nem akartam közvetlenül hozzá fordulni, mert drága, odaadó barátom volt, és tudtam, hogy kérésemre rögtön

írásztalhoz ülne, hogy megírja a kért felhívást. Hisz amikor 1887-ben huszonöt éves szolgálati évfordulómat ünnepeltem, s ő egy nappal korábban, egy egyházi ülés miatt Budapesten tartózkodott, Tisza Kálmán miniszterelnök és főtanácsos kérésére, miszerint maradjon még egy napot, mert nagyon sürgető egyházi ügyeket kellene elintézni, azt válaszolta: Nem, Excellenciád! Holnap ünnepli évfordulóját „a mi rabbink”, otthon kell lennem. (179. p.)

Semmiképpen sem akartam tehát nyomást gyakorolni rá – folytatja Schnitzer –, még barátságunk okán sem. Amit tesz, azt tegye spontán módon, jól átgondolva. Ezért közös barátunkon keresztül – Tuba János komáromi főjegyzőről van szó, írja Schweitzer József Csohány János kutatásaira támaszkodva – tájékoztattam őt a dolgról, anélkül, hogy szóba került volna a nevem. Már másnap elküldte nekem felhívását „Komárom város emberségesen érző polgáraihoz” címmel, egy írás kíséretében, melyben ez állt: „Most vendégeim vannak, és tényleg nem volt időm arra, hogy átnézzem. Javítsa ki és változtasson rajta esetleg, saját belátása szerint.” Majdnem a felét ki kellett húznom, mert még nekem is túl soknak tűnt. Csak egy passzust szeretnék kiemelni:

„Emberként fájdalmas érzéssel gondolok arra a rettenetes szenvedésre, amelybe embertársaik az orosz zsidókat, saját polgártársaikat taszították. Keresztényként szégyenpír ég arcomon, amikor arra gondolok, hogy akik kereszténynek nevezik magukat, ily embertelenül és a szeretetet parancsoló keresztény tanítással ellenkezve járnak el egy olyan vallás híveivel szemben, melynek talaján állt a kereszténység bölcsője, mely vallásra mi is, mint az isteni kinyilatkoztatás alapján állóra tekintünk, és amellyel kapcsolatban a Megváltó kijelentette, hogy nem azért jött el, hogy törvényeit eltörölje, hanem azért, hogy megerősítse.” A felhívás „egy itteni lapban” (a Komáromi Lapokban) jelent meg, ő (a püspök) pedig 20 guldennel megkezdte a gyűjtést. Gondoskodtam róla, hogy ezt a felhívást, „az igazi keresztény tolerancia eme oklevelét” mindenhol terjeszszék.” (180. p.)

Schweitzer József írásában magyarországi németnyelvű sajtó szerepel mint a terjesztés fóruma. Érdekes lenne tudni, tényleg kihagyta-e Schnitzer (és miért) a magyar nyelvű sajtót? Nem bízott benne? Félt a negatív hatástól, s 30 év múlva diszkréten hallgatott róla? A világ minden lapja – folytatja Schnitzer – sokszorosította és felmagasztaló vezércikkeket közölt. Neki azonban, a jó püspöknek, el kellett viselnie az erőteljes támadásokat és még saját lelkesgyermekének rosszállását is. Amerikából az ottani klerikusoktól érkeztek nevére a mocskos pamfletek. (180. p.)

Ez azonban nem akadályozta meg őt abban, hogy néptársaink egyenjogúságáért a szó szoros értelmében az életét áldozza – fogalmaz Schnitzer. Miről is van szó? Talán Pap Gábor legjelentősebb történelmi tetteről a vallási emancipáció terén: döntő jelentéről a zsidó vallás recepciójáról tartott felsőházi szavazás során.

Ismét Csohány Jánost idézi Schweitzer József, amikor megemlíti, hogy országgyűlési képviselőként Pap Gábor már az 1875–78-as ciklusban javaslatot tett a képviselőházban a zsidó vallás egyenlősítésére. A kérdés hosszú éveken át foglalkoztatta a közvéleményt. A magyar református egyház 1892–95 között erőteljesen támogatta a zsidó vallás recepciójának ügyét (lásd még Csohány 1996). S most ismét Schnitzert idézem, aki megindító részletgazdagsággal idézi fel az eseményeket a kor felfokozott politikai hangulatában:

1895 októberében a felsőházban kellett tárgyalni a zsidó vallás – a képviselőházban már elfogadott – recepciójáról. Az arisztokrácia gátlástalan agitációt indított a tör-

vény ellen, Bécsből külhoni mágnások egész serege érkezett, akik mindeddig sosem gyakorolták a törvényhozás jogát, és a törvénytervezet elfogadása igencsak kétségesé vált. Ekkor a püspök, mint a felsőház tagja, zsidó orvosa kifejezett tiltása ellenére felkelt betegágyából, és Budapestre utazott. Itt a barátai, akiket nyugtalanított szenvedő kinézete, felszólították, hogy azonnal utazzon haza. Ő azonban nem tárgított, és valóban csak neki volt köszönhető, hogy a tervezetet elfogadták. Szavazategyenlőség volt (107-107), így az elnöknek kellett döntenie – s ő a törvény mellett szavazott. Ha nem lett volna ott a püspök, a tervezetet egy szavazattal elvetették volna. A jó püspök halálos betegen érkezett haza, és néhány nappal később kilehelte nemes lelkét. „Áldott legyen a jámbor ember emléke”. (181. p.)

S ezzel az „emléklappal” zárja Schnitzer visszaemlékezését barátságukról. A visszaemlékezést, melyet, idézem: egy püspöknek, egy valóban „jó pástornak” ajánl hű barátságul és kegyelettel.

E szép barátság emléke nem halványult el teljesen: a keresztény-zsidó párbeszéd apropóján többször felidéztek,¹² s a Pap Gábor emlékére – halálának 120. évfordulója alkalmából, 2015 novemberében – rendezett komáromi kiállításnak is témája volt a két egyházi személyiség kapcsolata.¹³ Kapcsolatuk története immáron az egyik fél részletes leírásában a nagyközönség számára is hozzáférhető és olvasható, s példával szolgálhat a kései utódok számára is.

Irodalom

- Biró Tamás 2012. „A szívnek van két rekesze”. Interjú Schweitzer József professzorról a neológjáról. In Koltai Kornélia (szerk.): *A szívnek van két rekesze. Tanulmánykötet Prof. Dr. Schweitzer József tiszteletére, 90. születésnapja alkalmából.* Budapest, L' Harmattan–Magyar Hebraisztikai Társaság, 9–28. p.
- Biró Tamás 2013. „Szeminárium és bibliakritika: Elzász Bernát és a Rabbiképző Teológiai Egylete az Egyenlőség hasábjain.” In Babits Antal (ed.): *Papírhíd, az egyetemes kultúra szolgálatában. Scheiber Sándor születésének 100. évfordulójára.* Budapest, Logos Kiadó, 211–258. p.
- Biró Tamás 2016. „Egy befejezetlen beszélgetés tanulságai”. In Peremiczky Szilvia, et al. (szerk.): *Schweitzer József emlékezete: A halálának első évfordulóján rendezett tudományos konferencia köszöntőbeszédei és előadásai.* Budapest, MAZSIHISZ 128–157. p.
- Csohány János 1996. A református sajtó a zsidó emancipációért. *Szombat*, 1996/1.
- Farkas Béla 2006. *Pap Gábor élete.* Szakdolgozat. Eszterházy Károly Főiskola. <http://www.vilonya.eu/vilonya/sites/default/files/file/download/Pap-Gabor-elete.pdf>
- Gantner Brigitta 1999. „A hit: tudás. A berlini rabbiszemináriumról.” In Schweitzer József et. al. (szerk.) *A tanítás az élet kapuja. Tanulmányok az Országos Rabbiképző Intézet fennállásának 120. évfordulója alkalmából.* Budapest, Universitas. 137–145. p.

12 Schweitzer József tanulmánya mellett a mai felvidéki közbeszédéből kiemelendő L. Juhász Ilona írása (L. Juhász 2009)

13 Komárom, Limes Galéria, 2015. november 13. – 2015. december 31. http://www.refdunantul.hu/data/gallery/1697/pic_pap-gabor-emlekkiallitas-meghivo.jpg

- Homolka, Walter 2012. *Der moderne Rabbiner. Ein Rollenbild im Wandel*. Berlin, Hentrich & Hentrich.
- L. Juhász Ilona 2009. A keresztény-zsidó párbeszéd fontossága. Pap Gábor református püspök és Schnitzer Ármin főrabbi példamutató barátsága. *Új Szó*, 2009. november 21., 14. p.
- Magyar Zsidó Lexikon 1929. Szerk.: Ujvári Péter. Budapest. <http://mek.oszk.hu/04000/04093/html/>
- Miller, Michael L. 2011. *Rabbis and Revolution. The Jews of Moravia in the Age of Emancipation*. Stanford, Stanford University Press.
- Schnitzer Ármin 2015. *Zsidó kultúrképek – Az életemből*. (Fordította és a jegyzeteket írta Riszovannij Mihály) Komárno, Komáromi Zsidó Hitközség.
- Schweitzer Gábor 2015. Gondolatok Schnitzer Árminról a „Jüdische Kulturbilder” – „Zsidó kultúrképek” című visszaemlékezése kapcsán. In Schnitzer Ármin: *Zsidó kultúrképek – Az életemből*. Komárno, Komáromi Zsidó Hitközség, 3–14. p.
- Schweitzer József 1983. „A hazai református-zsidó dialógus előfutárai. Pap Gábor dunántúli református püspök és Schnitzer Ármin komáromi főrabbi.” *Confessio*, VII./1 101–102. p.
- Schweitzer József et al. (szerk.) 1999. *A tanítás az élet kapuja. Tanulmányok az Országos Rabbiképző Intézet fennállásának 120. évfordulója alkalmából*. Budapest, Universitas Kiadó–Országos Főrabbi Hivatal.
- Tasch, Roland 2011. *Samson Raphael Hirsch: Jüdische Erfahrungswelten im historischen Kontext*. Berlin, de Gruyter.
- Vajda Károly 2010. Az isteni kinyilatkoztatás problémája. In Hubai Péter és Majsai Tamás (szerk.): *A te könyvedbe mind ezek béirattattak. Szümpozion a Bibliáról*. Budapest, Wesley János Lelkészképző Főiskola, 327–342. p.
- Vajda Károly 2013. A zsidóság tudományának zunzi koncepciója a fiatal Scheiber Sándor írásértelmezésében. In Babits Antal (szerk.): *Papírhíd az egyetemes kultúra szolgálatában*. Budapest, Logos. 259–273. p.
- Vajda Károly 2014. Identitäts- und Wissenschaftskonzept des konservativen Judentums im Ungarn der späten Donaumonarchie erläutert am Beispiel von Wilhelm Bacher. <https://www.andrassyuni.eu/pubfile/de-76-35-di-wp-vajda-final.pdf>

MIHÁLY RISZOVANNIJ

THE FRIENDSHIP OF ÁRMIN SCHNITZER AND GÁBOR PAP IN THE LIGHT OF SCHNITZER'S MEMOIRS

My paper, based on the memoirs of Ármin Schnitzer—recently published in Hungarian as well—presents the relationship and friendship of two 19th century churchmen bound to Komárom: Neolog rabbi Ármin Schnitzer, and Bishop of the Reformed Church Gábor Pap. The original German-language recollections were published in Vienna in 1904 (*Jüdische Kulturbilder. Aus meinem Leben*) in the genre „scenes of life”, typical of its time. Then, almost one hundred years later, in 2015, the Jewish Community in Komárno published the memoirs again, in the local Hungarian and Slovak. In the first part of the paper, based on the above mentioned reminiscences, I present the career of Ármin Schnitzer, in particular as regards his self-reflection on the Jewish communities of Hungary standing “between two worlds” in the times of emancipation and modernization. After this I analyse the chapters of the book devoted to the friendship of the two churchmen.